

The innovative culture of the future elementary school teacher is seen as a strategic resource for the new century, reflecting a person's value orientation, enshrined in motives, knowledge, skills and habits, as well as in the image and norms of behavior.

Key words: *innovative culture, primary school teacher, pedagogical conditions, the formation of the future teacher's innovative culture.*

УДК 378.011.3.015.311-051:373.3
ID ORCID 0000-0003-1602-6080

DOI: 10.32626/2309-9763.2019–26–2.238-242

Наталія Деньга
Nataliia Denha

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

PEDAGOGICAL CONDITIONS OF EMOTIONAL INTELLIGENCE DEVELOPMENT OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

На основі застосування методів теоретичного аналізу, синтезу та узагальнення автором статті визначено, обґрунтовано та схарактеризовано психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів. Зокрема це усвідомлення студентами змісту поняття емоційного інтелекту, його значущості в навчальній та професійній діяльності, рефлексія власного емоційного стану, упровадження в освітній процес закладу вищої освіти засобів розвитку емоційного інтелекту (тренінг, психогімнастика, рольові ігри, дискусії, дебати), створення освітнього середовища закладу вищої освіти, сприятливого для розвитку емоційного інтелекту.

Ключові слова: *емоційна обізнаність, емоційний інтелект, емпатія, засоби розвитку емоційного інтелекту, освітнє середовище, психолого-педагогічні умови, рефлексія власного емоційного стану, розпізнання емоцій інших людей, управління своїми емоціями.*

Усе більше в останні роки прослідковується тенденція, коли високі розумові здібності та гарні показники навчальної діяльності студента закладу вищої педагогічної освіти не є гарантією його успішності в професійній діяльності. Звідси випливає, що високий рівень інтелекту не є достатньою умовою самореалізації особистості в професії, зокрема педагога. Не заперечуючи того факту, що майбутнє в руках тих, хто є професіоналом цифрового суспільства, переконані в тому, що все ж дуже важливо технологічну грамотність поєднувати з емоційним інтелектом. Разом з тим, у час, коли відбувається тотальна автоматизація та комп'ютеризація життя й професійної діяльності, саме вчитель має бути тим, хто розуміє свої емоції та почуття інших людей, може ефективно керувати власною емоційною сферою, досягає взаєморозуміння з оточуючими. Практика й дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних учених показує, що успішними професіоналами стають люди, які здатні будувати позитивні стосунки з іншими, разом з тим вони повинні обов'язково враховувати їх внутрішній стан та особливості його прояву в емоціях, переживаннях.

Ураховуючи основну концепцію Нової української школи, яка полягає в переході від школи тільки знань до школи компетентностей XXI століття, важливу роль відіграє емоційне сприйняття дитиною процесу навчання. Не можна недооцінювати роль емоцій в освітньому процесі для дитини. Адже вони включають у себе перше враження про вчителя, допомагають установити контакт, побудувати міжособистісні стосунки та підтримувати спілкування. Ми переконані в тому, що успішність учня значною мірою залежить від його емоційного стану, який, у свою чергу, – від уміння вчителя побудувати в класі здоровий психологічний мікроклімат.

Тому педагог повинен уміти протистояти стресам і залишатися оптимістом, працювати в команді, незважаючи на окремі невдачі чи перешкоди. З метою визначення рівня емоційного інтелекту для студентів Кременчуцького педагогічного коледжу імені А.С.Макаренка, які навчаються для здобуття освітнього ступеня “Бакалавр” за спеціальністю “Початкова освіта”, було запропоновано діагностику емоційного інтелекту (автор Н. Холл) та опитувальник емоційного інтелекту “ЕмІн” (автор Д. Люсін). Діагностика Н. Холла дає можливість визначити рівень (високий, середній, низький) за такими шкалами: “Емоційна обізнаність”, “Управління своїми емоціями”, “Самомотивація”, “Емпатія”, “Розпізнавання емоцій інших людей”. За допомогою опитувальника емоційного інтелекту Д. Люсіна визначається рівень (дуже низький, низький, середній, високий та дуже високий) міжособистісного емоційного інтелекту, внутріособистісного емоційного інтелекту, розуміння емоцій, управління емоціями та взагалі емоційного інтелекту.

Результати анкетування за діагностикою емоційного інтелекту (Н. Холл) відображені в таблиці 1.

Таблиця 1

Результати анкетування студентів коледжу за діагностикою емоційного інтелекту (Н.Холл)

Шкала	Низький рівень	Середній рівень	Високий рівень
Емоційна обізнаність	37%	43%	20%
Управління своїми емоціями	83%	11%	6%
Самомотивація	31%	57%	12%
Емпатія	26%	54%	20%
Розпізнавання емоцій інших людей	37%	47%	17%
Загальний рівень EI	43%	54%	3%

Результати діагностики емоційного інтелекту “ЕмІн” показали, що дуже низький рівень у 47% опитаних, низький – 22%, середній – 17%, високий – 11%, дуже високий – 3%.

Тому вважаємо, що дуже важливо розвивати емоційний інтелект студентів закладів вищої педагогічної освіти поряд з професійними та технічними навичками.

Мета статті – розкрити педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів у закладі вищої педагогічної освіти.

Емоційний інтелект став предметом психологічного дослідження завдяки працям зарубіжних дослідників Д. Гоулмана, Г. Орме, Дж. Майєра, П. Саловея, Д. Карузо, Р. Бар-Она, Дж. Сайаррочі, Д. Слайтера, Р. Робертса, Дж. Меттьюса, М. Зайднера, П. Лопеса, Р. Стернберга, Дж. Блока, М. Кетс де Вріса. Поняття “емоційний інтелект” з’явилося у психологічній літературі з виходом у світ відомої монографії Г. Гарднера “Frames of mind”, у якій уперше було обґрунтовано необхідність переглянути тлумачення поняття “інтелект” і спосіб його вимірювання за допомогою коефіцієнта інтелектуального розвитку “IQ” [7]. Американський журналіст та психолог Д. Гоулмен у книзі “Emotional Intelligence” визначає емоційний інтелект як спроможність осягати власні та чужі почуття, мотивувати себе та інших, управляти емоціями як наодинці з самим собою, так і в оточенні інших [8]. В. Юркевич під поняттям “емоційний інтелект” розуміє групу розумових здібностей, які допомагають сприйняти та зрозуміти власні почуття, а також почуття інших людей, що веде до здатності регулювати почуття. Важливими є обидві сторони емоційного інтелекту – розуміння емоцій за допомогою інтелекту й забезпечення продуктивних складових інтелекту (творчість, інтуїція) за допомогою емоцій [5]. І. Андреева визначає емоційний інтелект як здатність розуміти стосунки особистості, репрезентовані в емоціях, і керувати емоційною сферою на основі інтелектуального аналізу та синтезу [1, с. 282]. О. Лазуренко розглядає емоційний інтелект як інтегровану якість особис-

тості адекватного емоційного реагування з переживанням позитивного знаку емоційної активності й реактивності [3].

Дослідження емоційного інтелекту спеціалістами з усього світу показують, що успіх особистості в професійній діяльності й у житті в цілому залежить від розумного володіння емоціями.

В умовах реформування новій школі потрібні випускники, які швидко орієнтуються в життєвих ситуаціях та професійних проблемах, здатні проявляти активність і брати ініціативу у свої руки, оптимістично налаштовані на можливості досягати успіху, сміливо й виважено підходять до планування й здійснення роботи, здатні довести справу до логічного завершення, перебудовуватися, якщо того вимагає справа. Для розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів необхідне створення ряду педагогічних умов. Студентський вік характеризується великою диференційованістю емоційних реакцій та способів вираження емоційних станів. Переживання тих чи інших емоцій впливає на формування студента і як особистості, і як фахівця. Розуміння емоційного стану та адекватна реакція на ті чи інші соціальні чинники є важливою умовою ефективної навчальної та професійної діяльності. Тому вважаємо, що однією з педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту є усвідомлення студентами змісту поняття емоційного інтелекту, його значущості в навчальній та професійній діяльності. До цієї умови ми включаємо знання та розуміння майбутніми педагогами емоційного інтелекту як властивості особистості, яка впливає на уявлення про себе та оточуючих, комунікативні навички, особисте життя, професійну діяльність, допомагає долати проблемні та стресові ситуації. Для цього необхідно запроваджувати на заняттях з педагогіки, психології, спецкурсів з інноваційних технологій вивчення поняття емоційного інтелекту та шляхи його розвитку.

На нашу думку, наступна педагогічна умова, яка необхідна для розвитку емоційного інтелекту – це рефлексія власного емоційного стану. Студенти мають навчитися аналізувати свої емоції, тобто знаходити відповіді на такі питання:

- Які емоції вони відчували в тій чи іншій ситуації (радість, страх, сум, гнів)?
- Які фізичні відчуття супроводжували їх під час переживання тих чи інших емоцій (біль у горлі, грудях, животі, судороги в ногах, тремтіння рук)?
- Яка причина виникнення тих чи інших емоцій?
- Чи змогла (зміг) опанувати й контролювати свої емоції?
- Як потрібно було вчинити в ситуації емоційного напруження?
- Що потрібно робити для того, щоб контролювати власні емоції або прийняти адекватно емоційний стан іншої людини?

У закладі вищої педагогічної освіти опанувати навичками аналізу власного емоційного стану студенти можуть під час проведення аналізу проведених уроків та заходів у ході виробничої практики, бесід, організованих куратором груп, тощо.

Уважаємо, що необхідною умовою для розвитку емоційного інтелекту студентів є *впровадження в освітній процес закладу вищої освіти засобів розвитку емоційного інтелекту*.

Одним із основних засобів розвитку емоційного інтелекту є тренінг з указаної теми, який матиме чітку мету, визначений зміст, що відповідає низці правил, структуру й методи (вербальні, візуальні, демонстраційні, інтерактивні, технологічні). Тренінг – це одночасно цікавий процес пізнання себе та інших; спілкування; ефективна форма опанування знань; інструмент для формування вмій і навичок; форма розширення досвіду [2]. Під час проведення тренінгу з метою розвитку емоційного інтелекту можна застосовувати різноманітні методики: інформаційні повідомлення, бесіди, міні-лекції, лекції-диспути, проблемні лекції, дискусії, роботи в складі малих груп, метод конкретних ситуацій (метод кейсів), метод модерації, “снігова куля”, “мозковий штурм”, проективне малювання, аналіз ситуацій, ігрові методи, завдання на самопізнання тощо.

На нашу думку, психогімнастика є невід’ємним засобом розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів. Спеціальні заняття (етюди, вправи, ігри) дадуть

можливість студенту навчитись усвідомлювати свій емоційний стан та розвинути здатність коригувати власні почуття.

Доволі ефективними в розвитку емоційного інтелекту стануть рольові ігри, у ході яких студенти навчатимуться розуміти почуття й переживання інших людей, віднайдуть шляхи реагування на емоції оточуючих.

Дискусії та дебати сприяють оволодінню прийомами міжособистісного спілкування, розвивають вербальні та невербальні засоби комунікації, є необхідними засобами розвитку емоційного інтелекту на заняттях з будь-якого предмета. Дебати характеризуються наявністю правил, за допомогою яких забезпечується зіткнення різних точок зору, що підкріплюються певними аргументами. Таким чином, дебати – доволі складний процес, що передбачає підготовку, власне дебати, аналіз проведених дебатів і вдосконалення навичок їх проведення. На кожному з етапів якраз і розвивається емоційний інтелект, а особливо під час проведення власне дебатів. Щоб успішно дебатувати, необхідно не тільки володіти матеріалом щодо обраної теми, а й уміти слухати інших, приймати їх точку зору, контролювати власні емоції, розуміти почуття людини, з якою спілкуєтесь.

Високий рівень емоційного інтелекту може бути сформований у майбутнього вчителя початкових класів лише за умови здобуття ним професійних компетентностей у закладі освіти, де панує сприятливе емоційне середовище. Тому ми вважаємо, що однією з педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту студента є *створення освітнього середовища закладу вищої освіти, сприятливого для розвитку емоційного інтелекту*. Поняття “середовище” розуміється як сукупність елементів, які в співвідношенні між собою становлять “простір і умови життя людини” [6, с. 14]. В. Ясвін розглядає освітнє середовище як систему впливів і умов формування особистості за певним зразком, а також можливостей для її розвитку, що є в соціальному й просторово-предметному оточенні. Поряд з іншими характеристиками доцільно розглядати емоційність освітнього середовища. Сприятливий психологічний клімат та позитивна емоційно-психологічна атмосфера в студентському та педагогічному колективах дають можливість для розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів.

В. Сухомлинський писав: “Учитель повинен знати і відчувати, що на його совісті – доля кожної дитини, що від його духовної культури та ідейного багатства залежить розум, здоров’я, щастя людини, яку виховує школа” [4]. Щоб студент у майбутній професійній діяльності керувався принципом, запропонованим видатним педагогом, необхідно, щоб він сам відчував, що викладач саме так ставиться до нього. Робота зі студентами повинна будуватися на використанні у викладанні нових підходів, які переносять акцент разом із накопиченням знань на розвиток здатності студентів розуміти оточуючих, налагоджувати контакт з людьми, отримувати задоволення від спілкування, вирішити проблему на рівні зародження, усвідомлювати свій емоційний стан та діяти відповідно до нього. Пріоритетними напрямками у викладачів закладу вищої освіти має бути стимулювання духовної та морально-психологічної атмосфери, інтелектуального та творчого пошуку разом з умінням бачити проблеми та шляхи їх розв’язання, будування відносин співробітництва й співтворчості під час освітньої діяльності.

Результатом упровадження розглянутих педагогічних умов розвитку емоційного інтелекту є розвиток таких умінь студентів:

- усвідомлення та об’єктивна оцінка своїх особистісних характеристик;
- розуміння власних почуттів та поведінки, причин їх виникнення, наслідків такої реакції;
- уміння керувати емоціями;
- гнучкість у спілкуванні з оточуючими;
- орієнтування на позитивний настрій;
- здатність розуміти людей, їх емоції та почуття, бути терпимими до інших;
- бажання будувати взаємостосунки на довірі та повазі;
- орієнтація на компроміс.

Отже, у результаті застосування методів теоретичного аналізу, синтезу та узагальнення, спостереження за навчальною та виховною діяльністю, анкетування та тестування студентів педагогічного коледжу обґрунтовано та схарактеризовано психолого-педагогічні умови розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкових класів. Перспективною вважаємо розробку моделі розвитку емоційного майбутніх учителів початкових класів.

Список використаних джерел

1. Андреева И.Н. Гендерные различия в структуре эмоционального интеллекта у студентов // Женщина. Образование. Демократия: материалы VII Междунар. науч.-практ. конф. (10-11 декабря 2004 г., г. Минск). Минск, 2004. С. 282-285.
2. Бевз В., Главник О. Основні положення щодо проведення тренінгів [електронний ресурс]. // Osvita.ua. Методика и технологія. – Режим доступу до ресурсу: <http://ru.osvita.ua/school/method/technol/598>.
3. Лазуренко О.О. Теоретичні основи дослідження категорії емоційної компетентності у сучасній психологічній науці. Ч., 2013. 19 с.
4. Сухомлинський В.О. Духовний світ школяра // Вибрані твори: у 5 т. Київ : Рад. шк., 1976. Т.1. С. 209-396
5. Юркевич В.С. Проблема эмоционального интеллекта // Вестник практической психологии образования. 2005. № 3 (4). С. 4-10.
6. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. М. : Смысл, 2001. С. 14.
7. Gardner H. Frames of mind: The theory of multiple intelligences г. N.Y. : Basic Books, 1983. 449 p.
8. Goleman D. Emotional intelligence. N.Y., 1995. 352 p.

Based on the application of theoretical analysis methods, the relationship between the level of development of emotional intelligence and professional success of pedagogical workers has been determined. Based on the diagnosis of the group of respondents, it has been established that students of higher pedagogical educational institutions need to develop emotional intelligence. As a result of synthesis and generalization, the author of the article determines, substantiates and characterizes the psychological and pedagogical conditions of the development of the emotional intelligence of future elementary school teachers. In particular, it is the student's awareness of the meaning of the concept of emotional intelligence, its significance in educational and professional activities, the reflection of its own emotional state, the introduction of means of development of emotional intelligence in the educational institution of higher education (training, psychogymnastics, role plays, discussions, debates), establishment of the educational environment of the higher education institution, conducive to the development of emotional intelligence. It is established that as a result of introduction in educational process of pedagogical conditions of development of emotional intelligence students develop the following personal qualities: awareness and objective assessment of their personal characteristics; understanding of their own feelings and behavior, the causes of their occurrence, the consequences of such a reaction; ability to manage emotions; flexibility in communicating with others; orientation on a positive mood; the ability to understand people, their emotions and feelings, to be tolerant to others; the desire to build relationships of trust and respect; compromise orientation.

Key words: *emotional awareness, emotional intelligence, empathy, means of developing emotional intelligence, educational environment, psychological and pedagogical conditions, reflection of one's own emotional state, recognition of emotions of other people, management of one's emotions.*